

Ex-Libris

Radu MOȚOC

Cartea sub diferitele ipostaze grafice: tăblițe cerate sau de lut (Tărtăria), manuscrise, incunabule, cărți tipografiate cu gravuri, ex-libris și autografe, legate în piele sau mătase, cu încuietori metalice, etc. constituie o moștenire culturală păstrată în toate muzeele și marile biblioteci publice.(1)

Pentru valoarea sa de depozitar al memoriei, Schopenhauer denumește cartea „memorie-hîrtie a umanității”. Rolul ei esențial de a comunica, incita și conserva gîndirea sub formă de texte și imagini, a explică progresul evolutiv în timp. Creată de om, ea reflectă universul, participă la evenimente, este un judecător al istoriei. Din cele mai vechi timpuri, omenirea a apreciat aceste calități ale cărții.

Unul din marii colecționari de cărți de la începutul secolului al XIV-lea, Richard de Bury, cancelar al Angliei, în cele 20 capitole ale cărții sale *Philobiblon*, enunță, pentru prima dată, regulile ideale pe care trebuie să le urmeze adevărații iubitori de cărți: *„paznici eterni ai adevărului, nici un sacrificiu să nu li se pară mare pentru achiziționarea lor, nici o grijă nu trebuie neglijată pentru a le păstra”*. Această carte a fost tipărită pentru prima dată în anul 1473, iar ultima ediție a apărut în anul 1912. Datoriile mari făcute de autor pentru procurarea cărților au împiedicat după moartea acestuia (1345) îndeplinirea dorinței sale de a dona cărțile Universității din Oxford, acestea fiind vîndute la licitație pentru recuperarea banilor.(2)

Primele cărți au fost manuscrise. De obicei acestea erau ornate cu miniaturi. Cu timpul, manuscrisul cu miniaturi își pierde unitatea componentelor sale: text, ornament, miniaturi, poate și din cauza faptului că pictura s-a eliberat de carte, devenind autonomă. Un exemplu al acestei degradări a raportului dintre textul scris și picturi îl reprezintă *Breviarul* lui Jean de Lancaster, duce de Bedford și regent al Franței. Din cele 712 file cît conține *Breviarul*, picturile executate pe jumătate de pagină erau pe 46 de file, dar picturi mai mici și inițiale ornate erau în număr de 4300. Textul folosit pune accent mai mult pe conținutul narativ al picturii, inversînd sensul pentru care a fost creată cartea, ducînd la o lectură plicticoasă.(3)

În contextul cercetării tehnice, apere imprimarea cu litere mobile. Procedul utiliza elemente de mecanică, metalurgie, chimie care erau practicate de bijutieri (orfevri). Fasonarea și prelucrarea cu dalta a metalelor, cunoașterea aliajelor, ajustarea fină a bijuteriei erau elemente cunoscute de acești bijutieri. Cu siguranță, unii dintre ei s-au gîndit la multiplicarea produselor pe care le executau cu ajutorul matriței sau tiparelor. Pentru păstrarea modelului unei suprafețe deja cizelate sau

gravate în relief, era firesc să apeleze la o amprentă pe hîrtie, care conduce inevitabil la prima gravură. Astfel Schongauer (decedat în 1491) și Albrecht Dürer (1471-1528), fii de bijutieri, fac legătura dintre activitatea de bijutier și gravor.

Gutenberg (1400-1468), și el fiu de bijutier, născut într-un mic orășel renan, Maience, va tipografia prima carte cu litere mobile „*Biblia cu 42 de rînduri*” în anul 1456. Încercări de a tipografia cu litere mobile au fost întreprinse înainte de anul 1456. Un fragment din *Cartea Sabinelor*, poezii germane din secolul al XIV-lea, este considerată drept cea mai veche imprimare (1445), ea reprezentînd piesa forte a Muzeului Gutenberg din Maience. Mai sînt cunoscute și celebrele *Indulgențe cipriote* comandate de Papa Nicolae al V-lea pentru Jean II de Lusignan, regele Ciprului pentru a-l ajuta la strîngerea de fonduri pentru luptele contra turcilor. Cea mai veche indulgență este datată cu 22 octombrie 1454. Este demn de semnalat și ultima lucrare importantă a lui Gutenberg, *Catolicon-ul* (1460), care reproduce în 744 de pagini enciclopedia latină a lui Balbus de Janua (1286). Acest exemplar reprezintă un progres față de *Biblia cu 42 de rînduri* prin faptul că la pagini egale conține un text aproape dublu, lucru mărturisit colofon cu solemnitate prin indicarea noului procedeu utilizat. (4)

Tehnologia practică într-o tipografie va fi ilustrată și descrisă de Diderot și D'Alembert în celebra *Enciclopedie* (1751-1772) care consacră acestei activități un volum special intitulat „Imprimerie-Reliure”.

Fixarea noțiunii de *incunabul* este aleasă arbitrar și nu poate fi explicată prin elemente convingătoare legate de evoluția tiparului. Toate cărțile tipografiate înainte de Paștele anului 1500 sau 19 aprilie 1501 după calendarul gregorian poartă denumirea de incunabule. Termenul de incunabul (scutec, leagăn) a fost utilizat pentru a denumi perioada de început a imprimeriei de către Bernhard von Mallinckroth cu ocazia bicentenarului invenției lui Gutenberg. „*Această dată aleasă neinspirat taie în două perioada cea mai fertilă a noului meșteșug*” afirma S. H. Steiberg care propunea o perioadă mai realistă precum 1550 - 1560, după care întreaga Europă intră într-o epocă de regres cînd imprimeriile vor fi cenzurate și strict supravegheate. (5)

Odată cu multiplicarea cărților prin descoperirea lui Gutenberg, gravorii vor ieși definitiv din anonim, găsind o justificare morală și materială la contribuția apariției unei cărți. În Franța, Ludovic al XIV – lea le va conferi demnitatea profesiei liberele. Îi va scoate din jurisdicția corporațiilor, le va deschide porțile Academiei. În edictul din 1660, Ludovic al XIV-lea declară, „*Gloria Franței constă în a cultiva cît mai mult artele liberele, ca aceea a gravurilor cu dăltița și apă tare, care țin de imaginația artiștilor și nu poate fi supusă altei legi decît a geniului lor...*” (6)

Există o componentă a artei prin care reprezentarea gîndurilor și imaginației se produce adesea prin intermediul simbolurilor sau alegoriei. Aceasta este ex-librisul, misiunea căruia este o exprimare, într-o formă grafică cît mai concisă, a personalității și spiritului deținătorului de ex-libris.

Ex-libris este o marcă de proprietate a unei cărți aplicată sub formă de iscălitură- autograf, sigiliu, ștampilă, timbru sec sau sub formă de etichetă pe care

s-a gravat o compoziție cu caracter simbolic sau alegoric, oglindind personalitatea posesorului, gusturilor și aspirațiile sale, profesia și alte preocupări. (7)

Primele ex-librisuri apar în Germania. În Franța, pînă la mijlocul secolului al XVII-lea e utilizat puțin, dar devine practicat mai ales prin heraldica tradițională. În secolul al XVIII-lea în Franța apare un grup de graficieni precum: Boucher, Gravelot, Cochin fiul, Choffard, Marillier, Gaucher, etc, care execută ex-librisuri - adevărate opere de artă. (8)

Sub formă de imprimat, ex-librisul are o vechime de peste 500 de ani, dar sînt mărturiile care dovedesc utilizarea lor încă din antichitate. Marile muzee precum: British Museum, Louvre și Galeria Universității Yale au în colecțiile lor mici piese egiptene emailate, date în jurul anului 1400 î.Hr. Ele au fost atașate la foile de papyrus cu mențiunea că aceste documente aparțin bibliotecii faraonului Amenophis III. Aceste plăcuțe pot fi considerate ca primele ex-librisuri.

O bibliotecă a fost tot timpul o sursă de mîndrie și un semn al puterii. De multe ori manuscrisele importante aveau pe copertă pictate heraldica familiei pentru a preveni furtul. Odată cu multiplicarea cărților prin tipografiere, pictarea heraldicii sau a unui ex-libris pe fiecare carte devenea total inefficientă și, mai ales, costisitoare. Din acest moment artiștii au fost solicitați să facă gravuri pe lemn sau metal, cu heraldica proprietarului care putea fi inserată în fiecare volum, fiind cunoscut faptul că se practica prenumerația.

Cele mai timpurii exemplare de ex-libris sînt date în jurul anului 1470, în Germania, fiind executate pentru cărțile donate bibliotecii Charterhouse din Buxheim de către Hildebrand Brandenburg. Acest ex-libris conține o compoziție simplă heraldică cu un text scris de mînă efectuat de către proprietar prin care se precizează titlul cărții donate și se solicită cititorului să se roage pentru sufletul său.

Același ex-libris putea fi tipărit în diferite culori pentru a identifica diverse categorii de volume din bibliotecă. Pentru a completa noțiunea de ex-libris trebuie să amintim și de așa numitele „supralibros”, care constau în motive heraldice ștampilate pe suprafața exterioară a cărții, de multe ori în aur, cu scopul de a se identifica proprietarul. Această practică a fost mai frecvent utilizată în Europa de Sud decît în Germania sau Elveția, motiv pentru care se presupune că a stîmjenit dezvoltarea ex-librisului (tipografiat și aplicat în interiorul copertii) pentru o perioadă în Franța, Spania și Italia.

Germania a fost, cu siguranță, locul în care s-a născut ex-librisul european. Autorul lui fiind talentul gravor Albert Dürer (1471-1528). Aceste elegante ex-librisuri au o perfecțiune estetică rar egalată în următorii cinci sute de ani. Cu timpul, practică a fost răspîndită în toată Europa. Primele ex-librisuri în Franța apar în 1525, în Marea Britanie primul ex-libris aplicat pe cărțile donate de Sir Nicholas Bacon Universității Cambridge este datat în 1574. Primul ex-libris portughez este în 1587, iar cel spaniol a apărut în anul următor.

Aceste ex-librisuri, de regulă, sînt lipite pe interiorul copertii, dar anumiți bibliofili din Franța, Germania și Marea Britanie achiziționează cărțile fără a fi legate de către editor. Avînd propriile lor ex-librisuri tipografiate separat pe o coală de

hîrtie, o introduc în volum, după care comandă legarea cărții înglobînd astfel definitiv ex-librisul în interiorul cărții. Această practică a dispărut după anul 1650. De multe ori un ex-libris oferă proprietarului posibilitatea prin spații special lăsate libere, să-și treacă numele și un număr de inventar din bibliotecă în spațiile special lăsate libere.

Cele mai multe ex-librisuri din secolele al XV-XVIII-lea au practicat însemnele heraldice datorită faptului că numai marile familii de nobili și clasa ecleziastică posedau biblioteci importante, dar și pentru că heraldica lor era recunoscută cu ușurință. Odată cu ridicarea unei clase de mijloc care și-a permis achiziționarea de cărți, aceștia au apelat pentru ex-libris la subiecte pictate, altele decît cele heraldice, lucru care a dus la dezvoltarea gravurii în lemn și metal, iar începînd cu secolul al XIX-lea, la litografii.

În ultimile decenii ale secolului al XIX-lea, colecționarea de ex-librisuri a devenit o modă. În 1880 apare primul catalog și studii despre ex-libris, iar unsprezece ani mai tîrziu, la Londra și Berlin se înființează prima asociație a colecționarilor de ex-libris. În Franța colecționarul Poulet-Malassis publică în 1874 „*Les Ex-libris francais depuis leurs origines jusqu'a nos jours*” și în 1893 se înființează prima asociație a colecționarilor din Franța intitulată „*Francais des Collectionneurs d'ex-libris*”.

Începuturile colecționării de ex-libris planează sub un mare semn de întrebare privind corectitudinea obținerii acestor piese. Este cunoscut faptul că pentru un cercetător și istoric, extragerea ex-librisului dintr-o carte este considerată o infracțiune. Dar cum în acea perioadă erau foarte multe cărți de importanță minoră, care au fost distruse pentru a recupera hîrtia, extragerea foii cu ex-libris se făcea cu mare ușurință. Datorită acestui fapt pe piață apar un mare număr de asemenea exemplare, care în prezent fac obiectul marilor colecții din diferite muzee și biblioteci. Un asemenea exemplu îl constituie colecția Sir Augustus W. de la British Museum care deține 35.000 de ex-librisuri britanice și alte 30.000 de ex-libris din diferite țări. Frenezia colectecționării de ex-librisuri a durat pînă în anul 1920, după care s-a diminuat considerabil poate și datorită faptului că a apărut pasiunea pentru timbre.

La noi în Țară cel mai mare colecționar de ex-libris a fost **dr. Emil Bologa**, care a colecționat peste 21.000 de exemplare pe care le-a donat *Muzeului Ex-libris* din Șcheii Brașovului. Personal, avea cîteva zeci de ex-libris realizate pentru el de diferiți graficieni din Țară sau străinătate. Printre piesele care trebuie menționate în primul rînd este cea care a aparținut lui Matei Corvin (1443). Printre rarități colecția mai deține un ex-libris al doctorului Calimachi, cel care l-a îngrijit pe Constantin Brîncoveanu (1690) și un ex-libris al familiei Bruckenthal datat 1728.

Obsesia de colecționar a făcut ca aceștia să comande diferite ex-librisuri pentru a putea face schimb cu alți colecționar. Astfel unii gravori au executat peste 500 de tipuri pentru o asemenea clientelă efervescentă. Pentru a justifica diversitatea de ex-libris-uri, fiecare colecționar comanda cîte un tip de ex-libris pentru diferite cărți: pentru copii, pentru literatură beletristică, cărți de muzică, religie, istorie, artă, artă culinară, cărți erotice, etc. Nu este de mirare că multe din exemplarele denumite ca fiind ex-libris nu au fost aplicare niciodată pe o carte.

Un ex-libris totuși este o formă de artă aplicată menită să descopere un gest

intim atunci cînd deschizi o carte, funcție pentru care ar trebui respectat.

După o perioadă de eclipsă, colecționarii de ex-libris-uri și-au reactivat pasiunea după anul 1950, cînd s-a înființat și *Federația Inter-națională a Societăților de Ex-libris*, iar după anul 1970, aproape toate societățile naționale s-au reînființat. Dar dacă la colecționarii de timbre evaluarea este foarte precisă, pentru cei de ex-libris-uri apare o mare problemă cînd este vorba de a fi evaluat un exemplar.

Evoluția artistică a ex-librisului este evident marcată de anumite stiluri artistice, din acest motiv împărțim această activitate în mai multe perioade, după modelul stabilit de cunoscutul cercetător și colecționar elvețian Benoit Junod (9):

- 1470-1700 - Renașterea și barocul german
- 1700-1860 - Iluminismul și decadența
- 1860-1920 - Art Nouveau și colecționarii

I. Renașterea și barocul german 1470-1700

Ex-libris-ul din Germania are particularitățile sale.

Sînt cunoscute diferite ex-libris-uri din prima perioadă, colorate. Există supoziția ca aceste piese să fi fost colorate de bibliotecar sau chiar de către proprietar, pentru că numărul lor este foarte mic în comparație cu cele monocolor. A fost citat călugărul-donator Hildebrand Brandenburg, care colora de mîină aceste ex-libris-uri, precum este cel de pe *Istoria împotriva păgânismului* (c. 415 - 417) de Paul Orosius, discipol al Sf. Augustin.

O lucrare de o rară frumusețe, datată cu anul 1538, a aparținut lui Karl Bauer, avocat din Hamburg, care reprezintă cele patru anotimpuri și este cunoscută sub denumirea de *Agricola*.

Fig.1

Renașterea artistică a ajuns în Germania, Austria și Elveția după anul 1500, cînd un grup de artiști remarcabili au ridicat ex-libris-ul de la o simplă funcție de identificare a proprietarului la cea de operă de artă. Acum apar lucrări care ating armonia compoziției și echilibrul în ocuparea decorativă a spațiului restrîns pus la dispoziție.

Sînt identificate ca sigure șase ex-libris-uri executate de Albert Dürer. Exemplarul comandat de Pirkheimer Willibald (1470 - 1530), consilierul împăratului Carol al V-lea, un mare bibliofil, dar și bun prieten al lui Dürer. Lucrarea este executată în anul 1500, iar textul *Sibi et Amicis* înseamnă „*aparține mie și prietenilor mei*”, un gest de plăcere de a împărți comorile cu prietenii. Cercetătorul avizat Leiningen

Fig. 1

îl consideră „cel mai interesant ex-libris german”. **Fig.2**

Un alt ex-libris executat de Dürer este făcut pentru un prieten care era și arhitect al împăratului Carol al V-lea în probleme de construcții de poduri: Johann Tscherte (1521)

Un ex-libris de mari dimensiuni (298x198) executat de Dürer este cel gravat pentru Hector Pomel (1525), pastor la biserica Sf. Laurence din Nuremberg. **Fig. 3.**

Fig. 2

Fig. 3

În anul 1523, Dürer execută un ex-libris și pentru Albert Scheurl și soția sa Anna din Nürnberg. Armele heraldice care apar în imagine sînt susținute de doi heruvimi. Existența unui cartuș cu un moto contravine obiceiului ca acest spațiu să fie liber. Nu este exclus ca textul să fi fost ulterior completat, constituind o versiune adaptată de moștenitori.

Lukas Cranach cel Bătrân (1472 - 553) este cel care prin ilustrațiile sale face trecerea de la goticul german la Renaștere. Un exemplar deosebit de rar al unui ex-libris executat de Cranach în 1540 este destinat lui Chritof Scheurl. Piesă mult timp nu a fost considerată ca fiind un ex-libris pînă în momentul cînd un exemplar a fost găsit postat pe interiorul copertii unei Biblii. Scena reprezintă închinarea în fața crucifixului a lui Scheurl cu fiii lui, iar jos, în stînga, armele heraldice ale familiei. Un alt ex-libris atribuit lui Cranach, executat în 1552, a fost gravat pe lemn pentru ducele Ulrich von Mecklenburg (1527-1603), care l-a utilizat începînd cu anul 1559.

Fig. 4

În aceeași perioadă Barthel Beham execută pentru prima dată un ex-libris la tema vanității. El este destinat unui avocat și senator din Nürnberg, Hieronymus Baumgartner, prieten cu Martin Luther. Ex-libris-ul executat în anul 1530 conține

unele elemente care sugerează perisabilitatea omului în raport cu cărțile lui care vor supraviețui. Aceste elemente sînt reprezentate printr-un ceas de perete, o clepsidră și un craniu care încadrează scutul heraldic. **Fig. 5**

Fig. 4

Fig. 5

Puține ex-libris-uri din perioada barocului german (1620 - 1700) pot concura cu cele mai frumoase piese din perioada Renașterii, ele prezentînd un mare interes istoric. Tendința „heraldistă” a artistului care dorește a satisface orgoliul clientului a diminuat compoziția de decorare. Un bun exemplu îl constituie ex-librisul executat de Raphael Sadeler (1584 - 1632) (un frate mai mic al celebrului gravor Aegidius Sadeler, cel care va face portretul lui Mihai Viteazul aflat în vizită la împăratul Rudolf II) pentru proaspăta bibliotecă jefuită a Ducelui de Bavaria, din Munchen (1623). Un ex-libris care impresionează nu numai prin dimensiuni, greu de a fi aplicat pe o carte normală (356 - 248) dar și prin compoziție în care nu lipsesc coloanele, un postament, heruvimii, o ateniană înarmată făcînd pereche cu un halebardier. Partea centrală este rezervată armelor familiei comanditare: Pfingzig von Henfenfeld (1650) care își înscrie numele în spațiul special rezervat de sub compoziția heraldică. Un motto generos patronează întreaga gravură: *Patriae et Amicis*. **Fig. 6**

Fig. 6

În această perioadă foarte multe personalități ecleziastice cît și anumite biblioteci episcopale sau stareții au apelat la diverși gravori pentru a le personaliza ex-libris-urile. Literatura de specialitate semnaleză 41 de ex-libris-uri din această perioadă care erau utilizate la bibliotecile mănăstirești.

În Franța dezvoltarea ex-libris-ului a întîrziat datorită utilizării pe larg a stampilelor, cu excepția fostelor teritorii germane Alsacia și Lorena. Un ex-libris comandat de Sebastian Galigai-consilier al lui Ludovic al XIII-lea și ulterior stareț la mănăstirea Marmontier - les -Tours, în 1610 pune în evidență elementele caracteristice ecleziastice, dintre care se remarcă cîrja orientată în exterior, poziție contrară ritualului, poate special așa amplasată ca să scoată în evidență faptul că jurisdicția starețului este extinsă peste limitele mănăstirii sale. **Fig. 7.**

Circulația unei cărți poate fi urmărită și prin ex-libris. Așa este cazul cărților din biblioteca Pierre Paillot (1608 - 1698) achiziționate după moartea acestuia de regina Cristina a Suediei, care în final le-a donat Vaticanului. În perioada 1600 - 1650 nu se practica indicarea proprietarului unui ex-libris datorită faptului că heraldica expusă era foarte bine cunoscută.

În Anglia ca și în Franța se simte o oare-care întîrziere în apariția ex-libris-ului Primele ex-libris-uri au fost făcute cadou sau au fost „Ex-dono”, adică pentru a fi donate. Practică de a utiliza ex-libris-uri apare după anul 1630, cînd este semnalat primul exemplar executat de William Marshall pentru Sir Edward Littleton. **Fig. 8.**

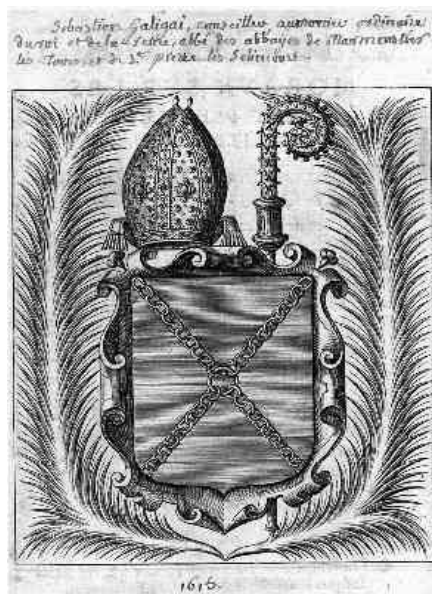

Fig. 7

Fig. 8

Acele ex-libris-uri prea mari pentru a fi aplicate pe anumite cărți au fost, din păcate, tăiate de proprietari. Au fost însă și cazuri cînd moștenitorii, dorind să utilizeze

acele ex-libris-uri, au decupat partea inscripționată cu numele vechiului proprietar. Cel ce va influența hotărâtor moda ex-libris-ului în Anglia va fi gravorul William Jackson, care execută un ex-libris avocatului Francis Gwyn de Lansanor (1698). **Fig. 9**

Fig. 9

II. Iluminismul și decadența 1700 - 1860

Secolul al XVIII-lea a permis o deschidere spre cultură nu numai a unei aristocrații și a unor privilegiați ai bisericii, dar și a unei case de mijloc în plină dezvoltare. În această perioadă apare Enciclopedia franceză (1751 - 1780), care a influențat în mare măsură și dezvoltarea bibliotecilor particulare și, indirect, practicarea ex-libris-ului. Stilul heraldic ca element central este acum completat cu scene alegorice decorative poate și din cauza unei tendințe de a evita heraldica familiei considerată perimată sau snoabă, mai ales după Revoluția Franceză (1789).

Cu toate acestea etapa este considerată ca fiind epoca de aur a ex-libris-ului, în **Germania** estetica barocă a imaginii este puternic afectată de stilul rococo, care nu dispune de delicatețea și eleganța celui practicat în Franța și Anglia. Un bun exemplu este ex-libris-ul executat pentru Christian Ernst-Grof Stolberg, în anul 1721. Se poate observa cum blazonul este prezentat într-un fundal încadrat de coloane și două siluete feminine dintre care una ține o balanță în mână. În partea inferioară sînt reprezentate două penițe continuate cu ramuri înfrunzite semnificînd faptul că aceste cărți din bibliotecă au fost scrise cu penița. **Fig. 10**

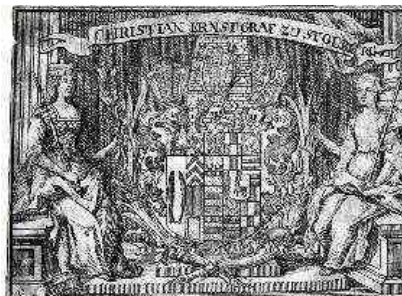

Fig. 10

Există și exemple în care partea heraldică susținută de doi lei este introdusă în interiorul unui cort fapt care semnifică decăderea acestui simbol când este vorba de a fi reprezentată pe un ex-libris.

Savanți precum prof. Cristof Jakob Trew din Nürnberg, cunoscut ca un eminent medic și anatomist, au preferat ex-libris-uri cu elemente alegorice în care apar

Fig.11

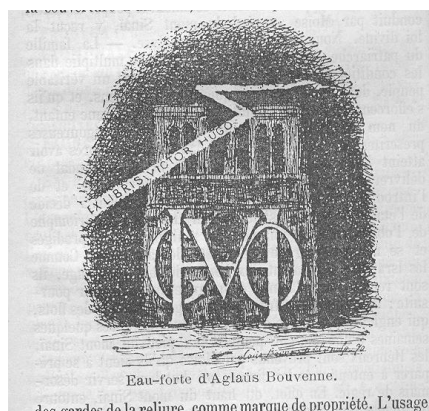

Fig. 12

Paris este reprodus în La Grande Encyclopédie, vol. 16, pag. 941. **Fig. 12**

Un pretendent la coroana Saxoniei, Cavaler de Malta, Joseph Francois Nicolas Griset de Forel (1701 - 1786) comandă un ex-libris care combină inspirat atributul de Cavaler de Malta cu heraldica tradițională. Se poate observa cu ușurință sub scut crucea malteză și în partea inferioară colierul Ordinului Maltez. **Fig. 13**

Un loc aparte în ex-libris-urile executate pentru înalții slujitori ai bisericii îl constituie reprezentarea devenită clasică, în care pălăria cu boruri orizontale, sub care stau atârinate cu cordoane împletite de ambele

și animale.

În **Franța** cel care va influența stilul ex-libris la începutul secolului al XVIII-lea este Sebastien Le Clerc (1637 - 1714). Un ex-libris caracteristic pentru acea perioadă este destinat lui Matthieu Francois Geoffroy (1710). **Fig. 11**

Chenarele ornate în partea inferioară a ex-libris-lui pentru anumite inscripții, cum ar fi donația au devenit o practică în secolul al XVIII-lea. Francois Boucher, (1703 - 1770) pictorul protejat de Madame de Pompadour, execută un superb ex-libris pentru Francois Herault (1685 - 1770), Președintele Parlamentului Francez și un apropiat al lui Voltaire. El este un maestru al scenelor pastorale și mitologice, supranumit pictorul dragostei.

Antoinette-Louise Mignot de Montigny cu pseudonimul Louise Le Daulceur (1721 - 1756), este una din puținele artiste femei care au gravat în secolul al XVIII-le ex-libris.

Literatura de specialitate semnalează și alți artiști francezi care au executat ex-libris-uri, printre aceștia: Gravelot, Cochiu fiul, Eisen, M. Saint - Aubin, Moreau le Jeune, Choffard, Marillier și Gaucher. (10)

Un interesant ex-libris executat în acvaforte de către d'Anlaüs Bouvenne pentru Victor Hugo utilizează monogra-ma pe fondul catedralei Notre - Dame din

Fig. 13

părți ale scutului, un mănunchi de ciucuri. În partea inferioară, sub panglicile inscripționate cu numele proprietarului, se află, de regulă, o cruce. Se presupune că anumite ex-libris-uri colorate aveau pălăria de culoare roșie, iar ciucurii de culoarea galbenă.

Un ex-libris **spaniol** din această perioadă, datat cu anul 1747, este executat de către Ja-cobo de la Piedra pentru Joaquin De Lamasy Sotomaio. Este de dimensiuni mici 135x68 și reprezintă una din cele mai echilibrate și rafinate piese care includ elemente de heraldică picturală admirabil decorate. E de remarcant chenarul separat de la partea inferioară în care este inscripționat numele destinatarul. **Fig. 14**

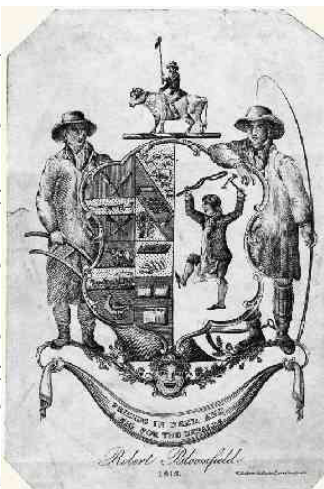

Fig. 14

O caracteristică a evoluției ex-librisului în **Marea Britanie** în această perioadă este liniaritatea evoluției stilului heraldic decorativ. O explicație a acestui conservatorism, fără să neglijăm personalitatea artiștilor britanici în acest domeniu, ar fi izolarea geografică datorită căreia pene-trarea influențelor exterioare era întârziată. Au existat ateliere care primeau comenzi pentru executarea de ex-libris-uri. Așa era cel al familiei William Jackson (1695 - 1715) care executa în diferite variante și dimensiuni aceste mici opere de artă. Ceea ce caracterizează ex-libris-ul britanic din această perioadă este reprezentarea heraldicii amplasată de cele mai multe ori pe clasică „lopată”. Nu lipsesc elemente precum leii, vulturul, cornul abundenței și coloanele laterale.

Fig. 15

Umorul sec britanic poate fi observat în ex-libris-ul executat de cunoscutul artist W. Jackson, care la comanda lui Robert Bloomfield (1766 - 1823) realizează o compoziție interesantă. Acest Bloomfield sărăcește și din persoană nobilă cu blazon ajunge la „sapă de lemn”. Scutul heraldic este împărțit în două spații, cel din stînga este încărcat cu elemente heraldice, iar în partea dreaptă un personaj sapă cu dalta și ciocanul acest scut, evident nemulțumit. **Fig. 15**

Fig. 16

Cunoscutul anticar Maurice Johnson (1688 - 1755), fondatorul societății anticarilor, care a îndeplinit funcția de secretar și bibliotecar al Societății de Anticariat (1717 - 1755), a comandat un ex-libris gravorului George Vertue (1684 - 1756), în care elementul heraldic central este încadrat de două nuduri (care simbolizează pe Minerva și o romană cu fascia în brațe). Întregul ansamblu este acoperit de o draperie frumos pliată la colțuri. **Fig. 16**

Fig. 17

Fig. 18

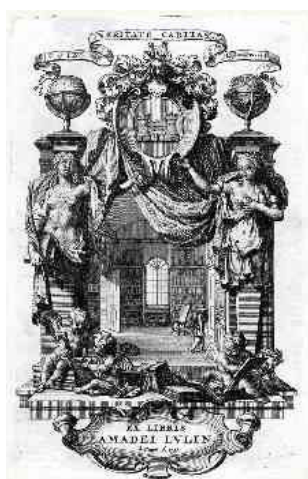

Fig. 19

Fiecare membru al familiei putea comanda un ex-libris propriu precum cei din familia ducelui de Kent care aveau cinci asemenea ex-libris-uri , câte unul pentru fiecare membru din familie.

Un ex-libris caracteristic din perioada respectivă este și cel executat de Simion Wale (1740) pentru fica judecătorului cu același nume, Henrietta Louise Jeffreys, contesă de Pomfret, care a fost și doamnă de onoare a reginei Caroline (1713 - 1737) **Fig. 17**

În această perioadă, după Revoluția Franceză, când scade în societate influența nobilimii, care avea prin tradiție semnele heraldice, apar din ce în ce mai multe comenzi în care elementul pictural cuprinde un spațiu important în an-samblul unui ex-libris, fără să elimine total heraldica tradițională, dar ajungându-se la un echilibru. În centrul imaginii încep să apară fie heruvimi care susțin scuturile heraldice de multe ori descen-trate, sau vulturi, lei în care elementul heraldic este mult diminuat. Un ex-libris executat alegoric în această perioadă de schimbare este gravat de H. Becat (1750) pentru dramaturgul și romancierul Thomas Geulette (1683 - 1766). Personaje din cărțile autorului susțin un scut de mici dimensiuni. **Fig. 18.**

Germania este prima care se detașează încet de elementul heraldic din ex-libris și pentru a-și exprima mesajul și ideile, practică desene alegorice bazate pe mitologie și symbolism. Numele proprietarului apare mai evident, deoarece nu mai există armele pentru identificare. Numele este redat fie sub formă de monogramă, cifru, joc de imagini legat de numele persoanei constituind de multe ori o anumită dificultate în identificarea posesorului. Sînt prezente elemente picturale figurile zeurilor Artemis, Athena bustul lui Hippocrates etc. Unul din cei mai cunoscuți gravori din Germania în această perioadă este Daniel Niklaus Chodowiecki (1726 - 1801), care a condus mulți ani Academia de Arte din Berlin. Exemplar pentru această perioadă este ex-libris-ul reprezentînd ruinele colosseumului din Roma care reflectă interesul pentru lumea antică larg răspîndită în acea perioadă, executat de Johann Friedrich Volkart (1750 - 1812) pentru biblioteca GB de Lutzerode (1770). **Fig. 19**

Elveția la răscruce de drumuri între Germania, Franța și Italia a suferit influența artistică a acestora dar mai ales cea franceză după incursiunile lui Napoleon în zonă. Deosebiri esențiale nu se remarcă. Gravorii elvețieni vor diminua poate mai drastic elementele heraldice și vor utiliza cu eleganță imaginea cailor cum este cazul lui Johann Ludwig Aeberli (1723 - 1786), scene marine sau pușca de vânătoare, în cazul lui Balthasar Anton Dunker (1746 - 1807), sau piramidele egiptene în ex-libris-ul destinatarului Rudolf Emmanuel Effingi Wildeck.

Un ex-libris cu o compoziție interesantă prin elementele constitutive este cel executat de Bernard Picard (1673-1733) pentru Amade Lullin, un ministru și profesor de teologie din Geneva (1695 - 1756). Biblioteca văzută în profunzime este luminată de o fereastră centrală. Trei heruvimi sînt desenați citind cărți, iar lateral două statui antice susțin un scut heraldic drapat, deasupra căruia flutură o eșarfă inscripționată în limba latină, greu de descifrat. Întreaga imagine respiră liniștea dintr-o bibliotecă enciclopedică simbolizată de cele două globuri pămîntești. **Fig. 20**

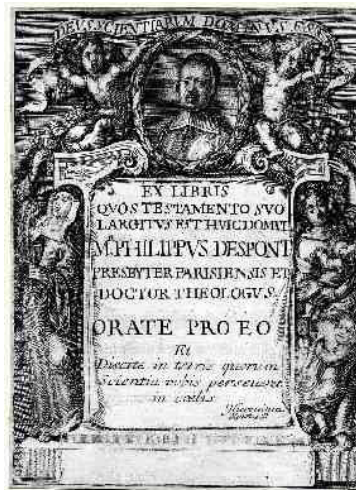

Fig. 20

În Franța evoluția elementelor alegorice a urmat traseul cunoscut și în alte regiuni ale Europei. Artiști importanți precum Boucher sau Louse de Daulceur au revenit după Revoluția Franceză la standardele clasice. Multe din bibliotecile aristocratice importante din Franța, inclusiv ex-libris-urile acestora, au fost distruse în perioada Revoluției Franceze.

Sînt interesante ex-libris-urile care aplicate pe cărțile care urmează a fi făcute cadou și care poartă denumirea de „**ex-dono**”. Există și piese care sînt aplicate pe cărțile pe care proprietarul dorește să le lase moștenire prin testament și care sunt denumite „**ex-testamento**”. Un ex-testamento este comandat de doctorul în teologie Philippe Despont gravorului Gabriel Ladame (1638 - 1708). Se poate observa importanța acordată textului testamentar cît și imaginea donatorului redat într-un medalion. **Fig. 21**

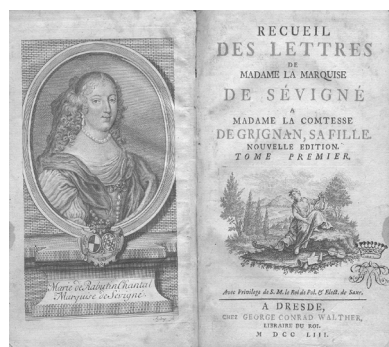

Fig. 21

Ex-libris-ul din secolul al XVIII-lea în **Marea Britanie** se caracterizează printr-o foarte bună calitate fapt datorat unor artiști din Olanda, Italia și Franța, care au venit să lucreze pe insulă aducînd cu ei noi canoane estetice acceptate de britanici. Cum este firesc peste toate aceste influențe se așterne o aromă britanică ce bucură ochiul avizat. Atelierul lui Thomas Bewick (1753 - 1828) a devenit celebru spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea aducînd un nou val de creativitate estetică în executarea ex-libris-ului.

Fig. 22

Ca elemente care se disting în această etapă sînt acele ex-libris cu monograme sofisticate din care cu greu

poți descifra posesorul. Un exemplu de ex-libris sub formă de monogramă acoperită de o coroană greu de identificat este cel aplicat pe volumul cu scrisorile marchizei de Sévigné, adresate fiicei sale, contesa de Grignan (11). **Fig. 22**

Cei care nu au scuturi heraldice apelează acum la portretul său pe care îl încadrează cu un medalion înflorat (Ex-libris-ul arhitectului James Gibbs 1682-1754, executat de Bernard Bacon).

Un interesant ex-libris executat de Graville Sharp (1735-1813) este cel al fiului său Thomas, om de știință și mare filantrop, care s-a remarcat și prin lupta pentru emanciparea sclavilor. Ex-libris-ul reprezintă o superbă orgă încadrată într-o biserică gotică și era aplicată pe cărțile de muzică. **Fig. 23**

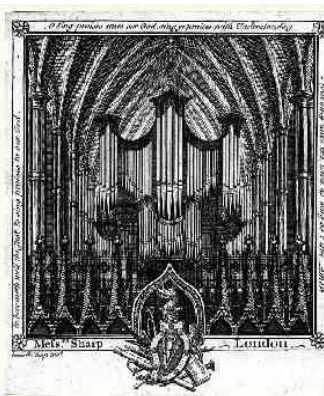

Fig. 23

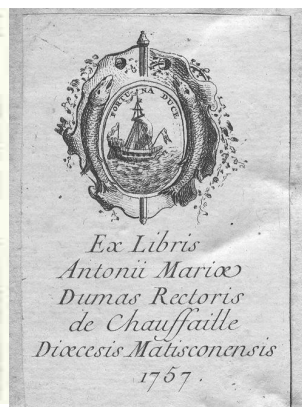

Fig. 24

Nu întotdeauna imaginea reprezentată pe un ex-libris are legătură directă cu proprietarul cărții. Un ex-libris care reprezintă o corabie într-un medalion și care are un text „Fortuna duce” aparține lui Antonii Mario, Dumas Rectoris de Chauffaitte Diocesis Matisconensis, datat cu anul 1757. El este aplicat pe coperta unei cărți intitulată „Essaise de Morale”, îngrijită de M. Nicole, în anul 1707. **Fig. 24**

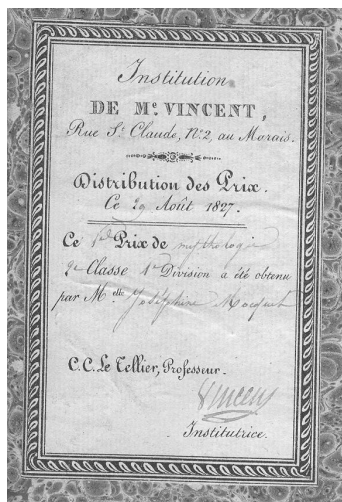

Fig. 25

În instituțiile particulare de învățămînt se acordau premii pentru merite deosebite la învățătură. Premiile erau însoțite și de cărți de obicei cu un caracter educațional. Pentru a se păstra semnificația acestui premiu, pe coperta interioară a cărții se aplica un ex-libris cu explicațiile respective. Un exemplu de practicare a acestui tip de ex-libris este cel comandat de Institution de Mme Vincent. Ex-libris-ul precizează faptul că premiul este acordat la 29 august 1827 pentru „mitologie” domnișoarei Josephine Mocopent și este semnat de profesorul C. C. Le Tellier. Cartea pe care este aplicat acest ex-libris este editată la Paris cu numai trei ani înainte și este intitulată *Histoires edifiantes et curieuses* a preotului Baudrand. **Fig.25**

III. 1860 - 1920 Art Nouveau și colecționarii

Această perioadă se caracterizează printr-o decădere a ex-libris-ului, mai ales în segmentul de cinci decenii de la mijlocul perioadei, când numărul cărților a crescut exponențial, iar artele în ansamblu au decăzut și odată cu ele și ex-librisul. Utilizarea ex-libris-ului a fost într-o evidentă stagnare poate și din cauza condițiilor economice și a războaielor. Se poate vorbi de o renaștere a ex-librisului odată cu dezvoltarea artei decorative în a doua jumătate a secolului, denumită Arte Nouveau, iar mai târziu Art Déco caracterizată prin renunțarea la abundența florală, dând preferință motivelor animaliere stilizate, iar în locul liniilor curbe apar liniile geometrice (12)

După mai multe încercări, în prima jumătate a ultimului deceniu al sec.al XIX-lea, ex-libris-ul a ajuns la un gen propriu, nou și modern. Astfel nudul a fost reintrodus în drepturile sale ca mijloc de exprimare și purtător de simboluri.

În ex-libris-ul modern predomină nudurile feminine poate și din cauza faptului că majoritatea acestora provin de la artiști și nu de la artiste. Femeia a rămas în continuare, ca și în sec. al XVIII-lea, punct de pornire și obiectiv al gândirii și dorinței, ceea ce, firește, este exprimat și în creația artiștilor.

Scopul ex-libris-ului ca foaie decorativă a făcut posibil ca orice tip de reprezentare a trupului sau a obiectelor să fie tratată stilizat. Corpurile umane sînt lucrate plastic cu toate detaliile, oferind o impresie decorativă.

Femeia, distrugătoare a tot și aliată puternică a morții și a diavolului, este tema principală în unele ex-libris-urile create de pesimiști ca varietate la această temă. Printre motivele preferate ale cunoscutului grafician de ex-libris, Budzinski, se numără moartea și deșertăciunea lucrurilor lumești, mai cu seamă, a frumuseții. Astfel ex-librisul lui Fahrenhorst se constituie într-o ilustrație a dictonului „vanitas vanitatum”. O femeie tânără, frumoasă și totodată mîndră de frumusețea ei, se privește în „oglindea morții”, confruntîndu-se acolo cu imaginea unei bătrîne zbîrcite. Astfel devine evidentă tendința etică a ex-libris ului, aceasta devenind o reflectare a unei filozofii, respectiv a unei concepții despre lume și viață.

Un alt factor care a intervenit după 1880 a fost moda de a colecționa ex-libris-uri. Astfel au apărut societățile colecționarilor de ex-libris în mai multe țări europene care au încurajat schimbul de ex-libris între colecționari. Perioada de vîrf a colecționarilor

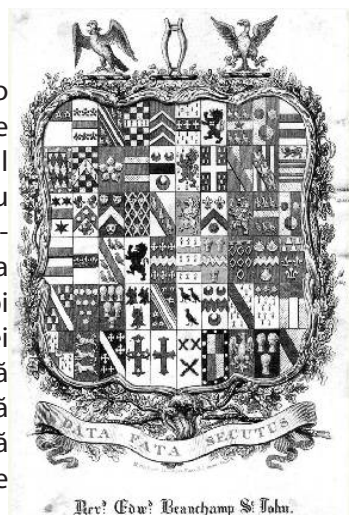

Fig. 26

Fig. 27

de ex-libris a fost 1890-1920 după care pasiunile s-au îndreptat spre colecționarea de timbre care oferea o perspectivă mult mai mare prin apariția emisiunilor poștale naționale.

Cu toate că heraldica a fost din ce în ce mai puțin utilizată în spațiul artistic al ex-libris-ului, se constată o accentuată corectitudine în redarea heraldicii, inclusiv a coroanelor care reflectă cunoașterea semnificației fiecăreia în parte. Nu sînt excluse excepțiile care exagerează cu aceste elemente heraldice cum este cazul lui Beauchamp, care comandă gravorului N.Whittock din Oxford în 1850 un ex-libris cu nu mai puțin de 60 elemente heraldice. Rezultatul este deplorabil atît pentru prestigiul acestei familii, care prin excesul de heraldică dă dovadă de snobism, cît mai ales pentru estetica gravurii. **Fig. 26**

Fig. 26

Nu același lucru se poate spune despre ex-libris-ul fostului prim-ministru britanic Arthur J. Balfour, executat de o specialistă în heraldică C. Helard (1899). Utilizarea unei pamblici aduce o notă de modernitate alături de scutul heraldic. Este cunoscută stilizarea ex-libris-ului executat de gravorul elvețian Claude Jeanneret (1866 - 1979) pentru un specialist în heraldică Donald Lindsay Galbreath care editează un *Manual de heraldică* (1924) reeditat în mai multe ediții. **Fig. 27**

Primele cercetări în studierea ex-libris-ului datează din anul 1835, cînd Heinrich Lempertz din Germania publică o lucrare dedicată acestui subiect. Doi ani mai tîrziu, Daniel Parsons publică în raportul Universității Oxford, consacrat arheologiei și heraldicii un capitol referitor la ex-libris. În anul 1891 au fost fondate asociații ale colecționarilor de ex-libris în Londra și Berlin, după care au apărut și în alte capitale europene. Fredrich Warnecke (1837 - 1894) este considerat fondatorul și primul președinte al Asociației Ex-libris din Berlin. **Fig. 28**

Fig. 29

Perioada de stagnare a colecționarilor este evidentă în intervalul anilor 1930 - 1950. În prezent sînt peste 30 de asemenea asociații în întreaga lume, cu peste 10.000 de membri. Conte Leiningen-Westerburg (1856 - 1906) este membru de la înființarea societății berlineze de ex-libris publicînd mai mult de 100 de studii de specialitate în perioada 1895-1906. Colecția sa de peste 38.000 de ex-libris constituie cea mai mare din afara Angliei și se află la Muzeul Național din Nürnberg.

Unul din cei mai apreciați gravori specializați în executarea de ex-libris, Charles William Sherborn (1831 - 1912) execută pentru Augustus W. Franks un exemplar în 1891 care se regăsește în colecțiile de la British Museum. **Fig. 29**

Societatea colecționarilor de ex-libris din Franța a fost fondată în 30 aprilie 1893 și l-a avut ca secretar pe gravorul Henry Andre (Andre Schultz 1857 - 1932). În 1896 societatea avea un număr de 138 de membrii care au editat o publicație de specialitate până în anul 1938, cu o întrerupere de 4 ani în timpul Primul Război Mondial. Un studiu intitulat *Ex- libris francez de la origini și până în zilele noastre* este publicat de Auguste Poulet Malassis în anul 1875, completat de un dicționar al desenatorilor și gravorilor de ex-libris francezi scris de Jacques Charles Wiggishof (1842-1912) devenind o carte de referință, dar și foarte rară.

Până în anul 1907 în Elveția a funcționat la Basel un *Club ex-libris*, care a publicat mai multe volume de specialitate. Agnes Wegmann a fost o importantă colecționară de ex-libris a cărei colecție se află la Biblioteca Universitară din Basel. La inițiativa ei s-a publicat un studiu referitor la ex-libris-ul elvețian de până în 1900 care a avut la bază lucrarea lui Ludwig Gerster (1848 - 1923).

În anul 1915, în Suedia au apărut mai multe articole ale artistului Arthur Sjogren (1874 - 1951).

În Franța începînd cu anul 1863 se declanșează o mișcare de reformare artistică odată cu înființarea *Union centrale des Arts appliques a l'industrie*, care se remarcă la expoziția din 1867 la Paris. *L'Union centrale des Arte decoratifs* este recunoscută oficial în 1882. Noul stil denumit *L'Art nouveau* înregistrează un eșec la marele public, la expoziția internațională din 1900 de la Paris fiind considerat o mare eroare artistică. Această nouă direcție a fost puternic influențată de arta japoneză și de literatura simbolistică. (13)

Stilul artistic la executarea ex-libris-urilor a fost și el influențat de noua tendință după cum se observă în revista *Studio* din perioada 1898-1899, unde sînt ilustrate ex-libris-uri executate de artiști precum Millais (Președinte al Academiei Regale în 1896), Burne-Jones, Beardsley, Morris și alții. Un exemplu de ex-libris executat de E. Burne-Jones (1833 - 1898) este cel comandat de prietenul său Cicely Horner în 1890, reflectînd stilul decorativ. **Fig. 30**

Fig. 30

Max Klinger (1857-1920) este considerat părintele simbolismului în arta grafică germană și a creat în perioada 1879 - 1904 57 de ex-libris-uri. Prin activitatea acestui gravor s-a realizat o cooperare între artiști și colecționari care a constituit „epoca de aur” a ex-libris-ului german din secolul al XX-lea. Nudurile simbolizate în această perioadă pe ex-libris-uri nu pot fi considerate erotice, ele reprezintă o expresie a libertății de exprimare care domină societatea din acea perioadă. Această temă se regăsește și la un remarcabil expresionist german Frank Marc (1880 - 1916) din grupul lui Kandinsky care a studiat teologia, apoi pictura. Și celebrul pictor Paul Klee (1879 - 1940) a executat un ex-libris pentru un prieten de școală care era student la medicină, Louis Michaud - 1901. Un interesant ex-libris executat de

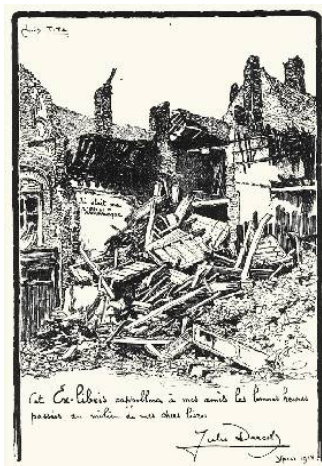

Fig. 31

Fig. 32

Fig. 33

un artist belgian, Louis Titz (1859 - 1932), ce reflectă ororile.

Primului Război Mondial este comandat de Jules Darcel din Ypres în 1914. Imaginea reprezintă o clădire dărîmată sub care stă scris „*Aici a fost biblioteca mea*” **Fig. 31**

În prima jumătate a ultimului deceniu al sec. XIX-lea, ex-libris-ul a ajuns să fie un gen nou și modern. Astfel, nudul în perioada 1879 - 1904 a fost reintrodus în drepturile sale de mijloc de exprimare și ca purtător de simboluri. În ex-libris-ul modern predomină nudurile feminine.

În 1949, un grup de artiști din Barcelona reprezentăți prin Francisco Roca, Luis Garcia Falgas (1881 - 1954), Alejandro de Riquer (1856 - 1920), Francisco Esteve Botey (1884 - 1950, a publicat o carte despre ex-libris care rezistă în timp), Jose Triado-Mayol (a executat peste 200 de ex-libris), au adoptat stilul *Art Nouveau* cu un specific catalan.

O tehnică specială este adoptată de creatorii de ex-libris prin aplicarea desenelor periferice care apar estompate, înainte de a se imprima partea centrală a lucrării. Acest procedeu îl găsim la Ernst Emil Ebner (1892 - ?) și la Bruno Heroux (1868 - 1944) **Fig. 32**

Erich Büttner (1889 - 1936) grupează pe aceeași placă mai multe ex-libris-uri pentru diferiți comanditari, după care decupează placa de cupru separat pentru a putea multiplica fiecare ex-libris. Dar înainte de a le decupa multiplică câteva exemplare a plăcii cu cele patru ex-libris-uri care fac ca aceste exemplare să fie foarte apreciate de colecționari ca adevărate rarități. **Fig. 33**

Sigmund Lipinski (1873 - 1940) stabilit la Roma, execută în perioada de maturitate capodopere grafice considerate la vremea respectivă de modă veche. **Fig. 34**

Poetă, pictoriță și gravor, Marie Laurencin (1885 - 1956), prietena lui Apollinaire, a executat numai un singur ex-libris, dar care prin raritatea lui a devenit celebru. În 1932 bibliofilul american Edward Wassermann vizitînd atelierul pictoriței remarcă o gravură de mici dimensiuni (106x69) pe care o

solicită pentru a o utiliza ca ex-libris. Autoarea nu face altceva decât să adauge la partea superioară textul Ex-libris și la partea inferioară numele comanditarului.

Fig. 35

Pentru că moda de a avea un ex-libris era în apogeul ei, mulți artiști executau ex-libris pentru prieteni ca pe un cadou oferit cu ocazia unui eveniment. Artistul britanic Rex Whistler (1905 - 1944) a executat mai multe ex-libris pentru prieteni dintre care se remarcă cel oferit doamnei Pleydell Bouverie în 1939, ca un gest de iertare pentru faptul că a uitat să onoreze o invitație la cină. Chiar și celebrul artist olandez Mauritz Cornelius Escher (1898 - 1972) execută mai multe ex-libris, dar care nu sunt pe măsura imaginației cu care s-a remarcat în opera sa. Evident, colecționarii fac tot posibilul să dețină un asemenea exemplar. Nici Jean Cocteau (1889 - 1963) nu scapă de tentația de a face cinci ex-libris, toate foarte stilizate.

Un capitol aparte al ex-librisului îl constituie cele executate pentru instituții și societăți, considerate de mulți colecționari mai puțin atractive. În primul rând, pentru faptul că alegerea unei reprezentări gra-fice este supusă criticii unui colectiv de conducere din respectiva instituție care se pare că diminuează creativitatea artistului. Un alt motiv este că aceste ex-libris-uri sînt destinate a fi aplicate pe cărți și nu pentru a fi schimbate între colecționari. Dar, cu siguranță, ele constituie elemente importante în evoluția istorică a ex-librisului precum cele din bibliotecile mănăstirești, Vatican sau cele princiare pomenite anterior. Ex - libris-ul din Biblioteca Vaticanului, datat la 1706, este constituit numai dintr-un text de excomunicare a persoanei care nu restituie o carte în termen de șapte luni de la data cînd a împrumuta-o.

Bibliotecile diferitelor colegii precum cel evanghelic din Augsburg (1760) au comandat ex-libris-uri care au fost aplicate pe cărțile din bibliotecă. Oficiul public din Turnul Londrei are un ex-libris care constituie o raritate fiind gravat în anul 1771. **Fig. 36**

Interiorul unei biblioteci a fost de multe ori un motiv de a fi reprezentat într-un ex-libris. Unul din cele mai vechi ex-libris cu acest subiect

Fig. 34

Fig. 35

Fig. 36

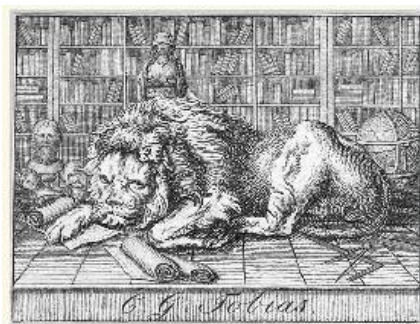

Fig. 37

Fig. 38

apartine lui Sigmund von Erlach (1614 - 1699), mareșal al Franței, care combină imaginea unei biblioteci cu heraldică. Un ex-libris executat de George Vertue (1684 - 1756) pentru soția contelui Edward Harley de Oxford este foarte sugestiv prin biblioteca încadrată de o fereastră în fața căreia sînt plasați mai mulți heruvimi. Expresiv este și ex-librisul profesorului de anatomie din Dresda, care era în același timp și pictor, Christian Gottlieb Tobias (1769 - 1813), care introduce un leu în interiorul bibliotecii, sugerînd prin aceasta faptul că biblioteca este bine apărută de persoane rău intenționate. **Fig. 37**

Dar sînt cazuri cînd lucrarea redă profesia comanditarului care dorește să decoreze cărțile cu un ex-libris sau să le folosească drept cărți de vizită. Indiferent dacă viitorul stăpîn era guvernator, ministru, matematician, sau căpitan cum a fost cazul lui William Locker (1731 - 1800) un apropiat al amiralului Nelson, care a condus în 1792 spitalul din Greenwich, toate aceste ex-libris-uri aveau gravate profesia proprietarului.

Un text des întîlnit pe ex-libris este cel care conștientizează faptul că o carte este durabilă, pe cînd omul este muritor, sau „*azi a mea, mîine a altuia*”. Scheletele cu coasa în mîna sînt alături de tema vanității. Ea mai este sugerată și prin reprezentarea unui păun imagine des aplicată în lucrările executate de Josef Farago (1866 - 1906) sau Franz von Bayros (1866 - 1924). **Fig. 38**

O altă temă care a făcut epocă în perioada 1890-1920 a fost cea erotică. Colecționarii care dețineau un important lot de cărți cu acest subiect erau tentați să le semnaleze cu astfel de ex-libris. Atunci cînd arta grafică era de calitate acest subiect a fost atractiv pentru colecționari. Un cunoscut artist precum Henty Andre (1857 - 1932) care era și fondatorul *Societății franceze de ex-libris* a executat peste 180 de lucrări printre care și unele erotice. Prețiosul catalog de ex-libris modern publică mai multe exemplare pe acest subiect a unor cunoscuți artiști din această perioadă precum: Heroux Bruno, Klinger Max și Philippe Martin, etc. (14)

Dar cel care va executa o serie de ex-libris-uri la tema dată este marchizul austriac de origine italiană Franz von Bayros (1886 - 1924). Faptul că a trăit mai mulți ani la Viena, explică această tentație de a atribui parfumul galant al creațiilor sale influenței acestei metropole. Este considerat un maestru de necontestat al stilului rococo vienez, din perioada premergătoare anului 1914, avînd consemnate în colecții particulare și muzee peste 312 lucrări, în mare parte subtil erotice. Izvorul lui de inspirație îl constituie scenele galante ale sec. al XVIII-lea.

Fig. 39

Multe case regale din Europa și din întreaga lume au folosit ex-libris-uri pentru cărțile personale din bibliotecile lor. În 1915 casa regală a Suediei publică o listă cu peste 550 de ex-libris-uri fiind utilizate începînd cu secolul al XVI-lea. Colecția casei regale din Marea Britanie deține peste 1 000 de ex-libris-uri și se consideră cea mai mare. Ex-libris-urile deținute de papi, regi, împărați au un plus de atractivitate, chiar dacă din punct de vedere artistic nu excelează. Bibliotecarii care au ținut evidența acestor cărți, cu siguranță, refuzau să colaboreze cu colecționarii de ex-libris, din acest motiv sînt foarte rare cazurile cînd sînt semnalate piese de acest gen în colecțiile particulare. Excepțiile sînt atunci cînd bibliotecile au fost devastate de incendii, revoluții sau vînzarea la licitație a unei asemenea biblioteci.

Un ex-libris datat la 1690, este considerat ca fiind primul din seria celor atribuite familiei regale din Spania. Este intitulat Marianna Palatina Regina Spaniei (1667 - 1740) soția regelui Carlos III și fiica ducelui de Bavaria, Philip Wilhelm. **Fig. 40**

Sînt cunoscute din literatura de specialitate ex-libris-urile: mareșalului Murat (1767 - 1815) devenit rege napolitan în 1808; fiica regelui Louis XV, cunoscută sub numele de Marie Louise de France (1733 - 1799); Marie Caroline de Bourbon (1798 - 1870) a cărei bibliotecă a fost vîndută și dispersată în anul 1830; Împăratul Maximilian, arhiduce de Austria (1832 - 1867); Nicolae II - țarul Rusiei (1868 - 1918) a utilizat un frumos ex-libris cu coroană și monogramă pentru cărțile din Palatul de Iarnă - realizat de Armin von Foelkersam, fost director la Ermitaj în 1907; Louis

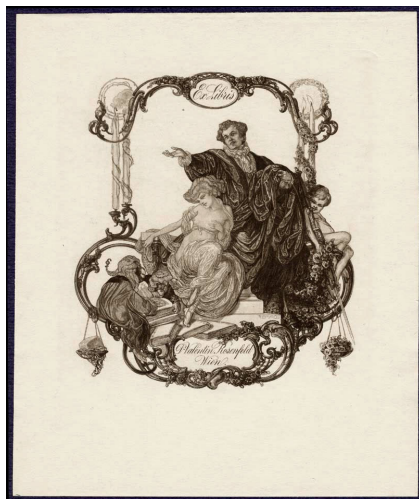

Fig. 39

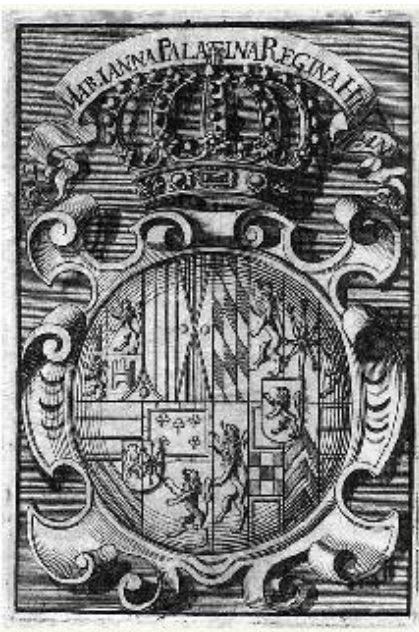

Fig. 40

Fig. 41

II, Prince de Monaco (1870 - 1949); arhiducele Franz Ferdinand von Habsburg (1863 - 1914), moștenitorul tronului austro-ungar, a utilizat un ex-libris (1900) realizat de Heinrich Jauner (1833 - 1912), în care se distinge o heraldică discretă și o coroană susținută de un heruvim.

Regina Maria a României a utilizat un ex-libris executat în 1922 de către Paul Groudhomme. El reprezintă pe Sf. Gheorghe deasupra căruia este coroana regală purtată la încoronarea de la Alba Iulia, și care strălucește ca un soare. **Fig. 41**

Ex-libris-ul a fost utilizat și de personalități cu statut social care le permitea să dețină o bibliotecă. Dorința acestora de a marca proprietatea unei cărți a generat o serie de ex-libris-uri realizate de artiști consacrați. Semnalăm câteva din aceste ex-libris-uri ale unor personalități precum: geograful francez Placide de Saint-

Helene (1649 - 1734); David Garrick (1717 - 1779) probabil cel mai cunoscut interpret din sec. al XVIII-lea a lui Shakespeare; celebrul chimist Lavoisier (1743 - 1794) care a fost executat de revoluționari; istoricul englez Edward Gibbon (1737 - 1794), autorul istoriei decăderii Imperiului Roman; Talleyrand (1754 - 1838) a utilizat un ex-libris pentru cărțile din biblioteca castelului său de la Valencay, în exclusivitate heraldic care demonstrează frustrarea acestuia; filozoful german Arthur Schopenhauer (1788 - 1860) a utilizat un ex-libris heraldic încadrat de ramuri înfrunzite; romancierul englez Charles Dickens (1812 - 1870) a comandat un ex-libris în care singura imagine reprezintă un leu ce ține în ghearele sale o Cruce Malteză și care a fost executat în anul 1850.

Fig. 42

Un artist de o mare complexitate - grafician, pictor, scriitor și muzician, Ludwig Hesshaimer (1872 - 1956) și puțin cunoscut în țara de origine, România, este considerat de Richard Braungart în lucrarea „Der Akt im modernen ex-libris”, „*un artist spiritual cu o fantezie debordantă*”.¹⁵

La începutul celui de al doilea deceniu al secolului nostru Hesshaimer a început să se afirme în domeniul graficii, a ex-libris-ului, felicitărilor și a mărcilor poștale. Un ex-libris comandat de locotenentul Albert Fischer, în februarie 1913, face aluzie la unul dintre viciile acestuia. Personajul masculin minuscul, îmbrăcat în costum de vânătoare și înarmat cu o pușcă, este ținut pe palma mîinii drepte de un nud feminin, reprezentat în profil. Femeia înaltă subțirică și în același timp, puternică este

reprezentarea mult temutei vampe, atât de des întâlnită în reprezentările art nouveau, imagine creată de Hesshaimer, amintind de Juditha sau de Salomea, în care vînătorul schimbă locul cu vînatul. **Fig. 42**

Tot de același autor în 1913 datează un ex-libris comandat de maiorul von Korner în care este reprezentat un bărbat, îmbrăcat într-o manta, lîngă o țeavă de tun pe care este așezat un nud grațios de femeie. Ex-libris-ul arhiducelui Carl Albrecht de Austria ,executat la Sarajevo în 1914, reprezintă în prim -plan un călăreț în armur, iar deasupra nori și călăreți cerești care reprezintă dorința de victorie a personajului. (16)

Referințe:

1. **Drăgan, Corneliu Dima.** *Ex-Libris*. București : Litera, 1973. p. 30.
2. **Flocon, Albert.** Universul cărții. Bucureșt : Ed. Șt. și Encicl., 1976, p. 112.
3. **Ibidem**, p. 14.
4. **Ibidem**, p. 142.
5. **Ibidem**, p. 145.
6. **Flocon, Albert.** Universul cărții. București : Ed. Șt. și Encicl., 1976, p. 295
7. **Olteanu, Virgil.** Din istoria și arta cărții. București : Ed. Enciclopedică, 1992
8. **La Grande Encyclopedie.** Paris, vol. 16, p. 941.
9. **Junod, Benoit.** *World of Ex-libris*. [Autorul a fost ambasadorul Elveției în Iugoslavia în anul 1995 când a organizat la Muzeul Național din Belgrad o mare expoziție de ex-libris dintre care 600 erau ale autorului din cele 40.000 de exemplare deținute în colecție].
10. **Les Ex-Libris francais depuis leur origine jusqu'a nos jours.** Paris, 1875.
11. **Sévigné Marie de Rabutin Chantal.** Recueil des lettres de madame la Marquise de Sévigné a madame la comtesse de Grignan, sa fille. Dresde, 1753.
12. **Florea, Vasile.** Mica enciclopedie de artă universală. București : Litera internațional, 2005, p. 30.
13. **Larousse du XX-e Siècle en six volumes.** Paris, 1928, p. 364.
14. **Braungart, Richard.** Der akt im modernen ex-libris. München, 1922.
15. **Ibidem**, p. 30.
16. „Născut la Brașov în 14 martie 1872, Ludwig Hesshaimer a părăsit orașul natal din fragedă copilărie fiind obligat să-și însoțească părinții la Triest și mai târziu la Viena. Cu toate că la vârsta de 13 ani avea înclinații artistice vizibile, tatăl său l-a obligat să urmeze școala de cadeți din Budapesta. Odată cu alegerea carierei militare, considerată foarte rigidă, tînărul ardelean se interesează de toate formele de manifestare artistică: muzică instrumentală și vocală, actorie, literatură, desen, pictură, sculptură, fiind un autodidact. Întîlnirea, în 1902, cu pictorul A.L.Mielich a fost hotărîtoare pentru viitorul acestui talentat artist. În 1909, comandantul de companie, căpitanul Hesshaimer, părăsește garnizoana de la Linz, la 37 de ani înscriindu-se la Academia de Arte Plastice din Viena, pe

care o absolvă într-un timp record de un an de zile cu rezultate remarcabile. Reactivat în armată în anul 1911, devine profesor de desen la mai multe școli militare ; St. Pölten, Cașovia,, Sarajevo, Bratislava și Viena, iar la începutul primului război mondial a fost numit reporter de război. În această calitate, Hesshaumer a urmat trupele în Polonia, Rusia, Galiția, Bucovina, România, în Balcani, în Triest și Italia. Din toate locurile pe unde a trecut, el a îndrăgit cel mai mult Bosnia cu frumusețile sale naturale dar și diversitate etnică. La Sarajevo trăiește câțiva ani unde se și căsătorește. A devenit un adevărat poet al Balcanilor, iar prin ciclul de gravuri bosniace, organizează în 1915 prima expoziție cu cele 176 gravuri care ulterior au fost achiziționate de muzeul Albertina din Viena.... De cele mai multe ori, desenele lui sunt însoțite de texte explicative, scrise îngrijit caligrafic, care facilitau înțelegerea desenului.” Gudrun-Liane Ittu, Ludwig Hesshaumer (1872-1956), un artist jugendstilist târziu. In : Studii și comunicări nr. 4-5. Arad : Complexul Muzeal, 1999, p. 21-29.

